

TÕLGE. EESTI KEELES LEITUD

Methis. *Studia humaniora Estonica* 9/10, 2012. Tõkeloo erinumber. Koostajad Anne Lange, Daniele Monticelli. 212 lk.

Ajakiri Methis. *Studia humaniora Estonica* on üks väheseid väljaandeid maa-

ilmas, kus humanitaarteadusest saab kirjutada puhtas eesti keeles. Mitmesajamiljonilise kõnelejaskonnaga keelte vahele lõksu jäänud eestikeelse teaduse jaoks on see kingitus, mida pole võimalik üle hinnata. Eesti keelde tõlkimisest tulebki eesti keeles rääkida. Siinkirju-

taja kui tõlkija jaoks on kõige põnevamad need vestlused ja arutelud, kus avaneb üks tõlkija teadvusse, otsuste taha, ehkki praktikute puhul ei ole neil otsustel enamasti vähimaidki seoseid erinevate tõlketeooriatega. Niisama oluline on aga kaardistada ka aega, mil raamatud ilmuvad, ja seda kirjeldav tõlkelugu hõlmabki suure osa ajakirja mahust. Kui selles numbris on uurijad järjega jõudnud esimese Eesti Vabariigi lõpuni, siis nõukogude aja algus töötab põnevaid muutusi nii tõlgitavate raamatute lähtekeele kui ka ideoloogilise suuna osas.¹

Ajakirjale esimest tiiru peale lugedes hakkas silma, et artiklid on reastatud sajanditepikkuse klassikalise mõtlemismalli järgi: kõige tähtsam on teoloogia (piiblitõlge), järgmiseks antiigiteemalised artiklid ja alles siis need käsitlused, mis puudutavad lähemalt eesti rahva eluolu. Loomulikult võib tekstede lugeda suvalises järjekorras, aga jäi veidi häirima, et liikumine toimub väikselt väiksele, omavahel sisuliselt haakuvad artiklid asetsevad üksteisest suhteliselt kaugel ning Elin Sütiste üldistava jõuga „Tõlkelugu ja kultuurimälu” on järjekorras kõige viimane. Teisel lugemisel sai artiklid juba omaette väikesteks tähtkujudeks koondada ja igaüks neist valgustab rada teekäija ees.

Ülevaatlilikult

Elin Sütiste artikkel „Tõlkelugu ja kultuurimälu” algab tõdemusega, et tõlkelugu on mälu lugu. Eesti kultuuri puhul on tõlked ja tõlkimine olnud väga olulisel kohal, praegugi moodustavad umbes poole trükitoodangust tõlkeraamatud: „...eesti kultuur öeldakse olevat sündinud suurel määral tõlkest” (lk 152). Igasugune mälu on

aga selektiivne. Nii on viimase paarikümne aasta jooksul tekkinud vajadus tõlkeloo põhjalikuks läbiuurimiseks, eriti kuna viimati, 2001. aastal ilmunud „Eesti kirjandusloos” ei ole sellele suuremat rõhku pandud. Nõnda ongi juhtunud, et tõlkelugu nüüd otsekui taasavastatakse ja „muudetakse see „mitteajaloost” (passiivse mäletamise ja passiivse unustamise sfäärist) „ajalooks” (aktiivse mäletamise sfääriks), tuuakse ajalookirjutuse levinumate vormide (rahvusajalugu, kirjandusajalugu, keeleajalugu jne) varjust välja” (lk 155). Sütiste tõdeb, et Eesti mitmekeelise ja -kultuurilise ajaloo mõtestamiseks peaks tõlkelugu olema olemuselt sobiv vorm, sest võimaldab ühendada erinevaid kultuurielemente. Tänapäeval ei saa mööda ka tõlgetest teistesse meediumidesse, olgu film, telelavastus, teatrietendus, kunstiteos.

Tihedalt haakuv artikkel on Aile Möldre „Ilukirjanduse tõlked 20. sajandi esimese poole Eesti ja Soome raamatutoodangus (1900–1940)”, „ajal, mil Eesti kujunes moodsaks euroopaliuks ühiskonnaks ning rajati omariiklus” (lk 88). Ei saa olla oma riiki ilma oma kirjanduseta ega oma kirjandust ilma tõlgeteta, ning artikkel analüüsib olukorda kahel maal, mis mõlemad olid XX sajandi alguse esimesed kaks aastakümnet osa Vene impeeriumist, kahel järgmisel kümnendil aga tegutsesid iseseisvate riikidena. Eesti jääb oma väiksuse tõttu muidugi nimetuste osas mõnevõrra alla, ent protsentuaalselt on seis üsna sarnane, esimesel kahekümnel aastal enam-vähem *fifty-fifty*. Võrdluses Soomega on huvitav näha, et Eesti on endiselt väga tugevasti saksa keele mõjuväljas, samal ajal kui Soomes tõlgitakse enam Skandinaavia ning inglise ja ameerika kirjandust. Rohkesti tõlgitakse ka vene keelest, XX sajandi alguses hakatakse aga enam eestindama kaasaegseid kirjanikke, näiteks Lev Tolstoid.

¹ Vt Tõnis Vilu ülevaadet Kirjandusmuuseumi tõlkelooseminarist „Fragmente eesti tõlkeloost. Nõukogude aeg” käesoleva numbril lk 146–147.

Krista Mits, Ene-Reet Soovik ja Kaisa Vaher seevastu vaatavad praeguseks ülekaalukaks muutunud ingliskeelse kirjanduse tõlkimist. Mits on artiklis „Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini” võtnud uurida kogu toona inglise keelest eesti keelde tõlgitud raamatuhulga. Kui esialgu kuulus tõlgete puhul otsustav osa vaimulikule kirjandusele, siis mida aeg edasi, seda enam hakkas ilmuma jutukirjandust, mida küll tõlgitakse, küll jutustatakse ümber, küll saksa, küll inglise keelest, nõnda et välja tuleb paras puder ja kapsad. Ka sellest artiklist ilmneb toetumine saksa keelele, mille kaudu vahendatakse tegelikult ka teisi keeli ja kultuure. Isegi Shakespeare'i tõlkimine tundub olevat alguse saanud saksa keele vahendusel. Sellises olukorras läheb tõlkest originaali leidmiseks vaja väga teravat detektiivpilku.

Sooviku ja Vaheri artikkel „Kolm Eesti Robinsoni: Daniel Defoe romaan eesti tõlkes” võrdleb kolme raamatut: 1950. aastal ilmunud Rudolf Sirge tõlget ning kaht Valter Rummeli tõlget, ilmunud 1984. (kordustrükk 2001) ja 2007. aastal. Lisaks kolme versiooni erinevustele uuritakse tõlkija nähtavust raamatus tervikuna ja avatakse ilmumisaegseid tõlkenorme. On tõstatatud küsimus, miks oli tarvis raamat 1984. aasta väljaandeks uuesti tõlkida, kui see töö oli juba kord tehtud. Eesti keel on kirjakeelena väga noor ja 1950. aasta kuulub perioodi, mil eksisteerisid veel teistsugused keelenormid, 1984. aastaks oli keel aga tänu fanaatiliste toimetajate põlvkonnale saavutanud teatava stabiilsuse, mis tõi kaasa vajaduse vanad tõlked kas põhjalikult läbi töötada või uuesti tõlkida. Ka niinimetatud toimetamine tähendas tihtipeale seda, et raamat sisuliselt tõlgiti uuesti ja esialgsest tõlkest jäid järele vaid riismed. Ometi on sellegi kivi all peidus vähk – olemasolevaid tõlkeid üle toime-

tades läheb kõigepealt kaduma esialgse tõlke olemus ja teiseks ei pääse kahe kuhja vahel koperdades esile ka teise tõlkija-toimetaja nägemus. Uuesti tõlkimine oleks targem tegu ning nagunii on kirjakeele areng ja muutumine faktor, mida rõhutamata ei saa eestikeelsest tõlkest rääkida.

Tõlkija

Tõlkijatele pühendatud artikleid leidub Methises sedapuhku täpselt üks ja see on pühendatud Marta Sillaotsale, kelle tegevust kirjaniku ja tõlkijana on varemgi mitmest küljest vaadeldud. Artiklis „Marta Sillaotsa eksplitsiitne ja implitsiitne tõlkepoeetika” uurib Katiina Gielen, milliste põhimõtete järgi Sillaots ise tõlkis ja mida ootas teistelt tõlkijatelt. Gielen ütleb tema eksplitsiitse tõlkepoeetika kohta nõnda: „Tõlkimine on Sillaotsa jaoks ümberloomine, uuesti hingestamine, kus tõlkekadu on vältimatu ja tõlkijapoolne tõlkelisand paratamatu, kuid maitsekalt miinimumini viiduna siiski aktsepteeritav” (lk 107). Veel näeb Sillaots ette eestikeelse teksti loetavust, soravust ja keelelist ladusust, laitmatu ja kiiduväärt eesti keele kasutamist, võõrelementide puudumist, eessõna olemasolu.

Sillaotsa implitsiitse tõlkepoeetika näiteks on toodud laused tema tõlgitud teostest („David Copperfield”, „Jean-Christophe”), mis on Henno ja Lia Rajandi abil tänapäevaseks kuue saanud. Mitme toodud näite puhul ei saa aga tegelikult kohendatud tõlke paremuse üle õiglaselt otsustada, sest puudub originaal. Tõlke adekvaatsus ei sõltu ainult sihtkeele ladusast jooksust. Jääb mulje, et Gielen ei arvesta Sillaotsa tõlkepoeetika üle otsustades diakroonilist aspekti, ja see ei ole tõlkija suhtes õiglane. Eesti keel, milles elas, rääkis ja kirjutas Marta Sillaots, on üsna kaugel sellest keelest, mida kasutati Eestis 1991. aastal. Siin on ajahüpe veel pikem kui

eespool käsitletud „Robinson Crusoe” erinevate tõlgete vahel. Elanuks Sillaotski 1990-ndail, küllap olnuks tema keelekasutus teistsugune.

Sillaotsa saagale annab täiendust samuti Gieleni vormistatud arhiivileid: verinoore Ain Kaalepi kirjad Marta Sillaotsale.

Suuresti statistikal põhinevat tõlkelugu on seekordses Methises salvestatud hoolega ja statistika ei kao kusagile, pigem täieneb ajaga. Aga inimesi, tõlkijaid, ei ole meil seni kindlasti piisavalt jäädvustatud ja sellega on mõnes mõttes kiirem. Kui nemad on meie hulgast lahkuda jõudnud, jäävad nende meetodid üles tähendamata, läbi vaidlemata – tõlkija töö põhineb enamasti ju vaistlikel otsustel, mille taga on alati omaette keele-, kasvu- ja arenguruum. Nii ei pruugi see, mida tõlkija arvab tõlkimise kohta 30-aastaselt, langeda kokku sellega, mida ta teab 70-aastaselt.

Põhja ja lõuna võitlus

Artiklis „Stahli ja Gutsloffi Uue Testamendi tõlke kõrvutus” paigutab Kristiina Ross kultuuri- ja ajalookaardile kaks XVII sajandil eesti keelde tõlgitud Uut Testamenti, Heinrich Stahli põhjaeestikeelse perikoobitõlke ja Johannes Gutsloffi lõunaeestikeelse Uue Testamendi tõlke. Esimene on tõlgitud saksa keelest, teise puhul on kasutatud ka kreekakeelset piiblit. Mõlemad variantid on eelkõige mõeldud kirjaoskamatu eestlastele kirikus ettelugemiseks ning – ehkki seda on võrdlustekstide puudumise tõttu pea võimatu tõestada – salvestavad ühe ajajärgu eesti keele arengus enne seda, kui põhjaeesti keel lõunaeesti keele üle võimust võttis. Mõne lisatud katkendi võrdlemisel on huvitav jälgida, kuidas Stahl ja Gutsloff on eesti keelele lähenenud. Stahl on lähtunud praeguseks ilukirjanduse puhul vananenud „sõna sõnale” mudelist, nõnda et tõlge meenutab enam saksa

kui eesti keelt, Gutsloff seevastu on kirjakeelde lubanud ka eesti keelele oma-seid väljendeid ja mustreid. Igatahes on 350 aasta tagune sakslaste kirja pandud eesti keel midagi sootuks muud kui praeguseks välja kujunenud keel ning ei saa mööda mõttest, milline oleks eesti keel juhul, kui meie grammatika vastanuks tegelikule keelekasutusele. Artiklit lugedes kummitas kusagil teadvuse pii- ril pidevalt ketserlik mõte tuleviku eesti keelest, mida on tugevalt mõjutanud nooremate keelekasutajate seas aina enam leviv inglise keel: kuidas meist saavad tuleviku keeleuurijate jaoks arhailised ignorandid, kellel pole veel aimugi eesti keele tegelikust olemusest.

Vanaaeg

Antiigitõlkest kirjutavad seekord kaks teadlast, Janika Päll ja Maria-Kristiina Lotman. Pälli artikkel „Eesti antiigitõlke traditsioonid” annab hoogsa ja ammendava ülevaate sellest, kuidas antiiktekstide tõlge Eestis on arenenud alates XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse eeletapist kuni praegu toimuva kaanoni laiendamiseni. Antiigi tõlkimine ja tõlgete avaldamine on käinud tihedalt käsikäes trükiajaloo muutustega: kui algul ilmusid tõlked seeriatena või iseseisvalt ärkamisaegsetes ajalehtedes, mille eesmärk oli rahvast harida, siis nüüdseks on (pea igasugused, mitte ainult antiiktekstide) tõlked ajalehtedest ammu pagendusele saadetud ja katkendid pooleliolevatest tõlgetest ilmuvad heal juhul mõnes ajakirjas. Tõlkijate osas on toimunud nihe professionaalsuse suunas: nüüd tõlgivad tekste rahvaharijate ja poetide asemel filoloogid, kellel on küll kõik eeldused tähenduse täpseks edasiandmiseks, ent ei pruugi olla luule tõlkimiseks piisavalt annet. Kokkuvõttes tundub aga antiikkirjanduse tõlkimine ülesmäge liikuvat. Küll oleks hea, kui oleks kusagil selline regulaarselt uuendatav andmebaas,

mis annab teada, millal uusi tõlkeid oodata: näiteks Ovidiuse „Metamorfoose” või Herodotose „Ajalugu”, ka Grave- si „Kreeka müütide” II osa.

Maria-Kristiina Lotmani artikkel „Antiikvärsimõõdud eesti tõlgetes 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimesel poolel” annab aimu äärmiselt põhjalikust eeltööst: eri tüüpi värsiread on ükshaaval kokku loetud, sealjuures on kaasatud seni käsikirja jäänud tõlked, millest laiemal avalikkusel aimugi pole, näiteks Jaan Lõo „Iliase” tõlge, mida oleks kindlasti võrdluses Annistiga huvitav lugeda. Antiiksed värsimõõdud kogu oma kaelamurdvas mitmekihilisuses on kui kõrgem matemaatika ja Lotmani artikkel nagu iidsete salakunstide abil kootud Arani kampsun, mis tekitab tahtmise kõik värsiread üles otsida ja salakood lahti muukida.

Kauge ja imeline

Jaapani kirjandus paistab siitpoolt vaadates ühtaegu mõistatuslik ja imeline ning salapära ja väikesi imesid toob ajakirja külgedele ka Alari Alliku artikkel „Pilgusadu läbi elu: Ono no Komachi tõlkimisest”. Aasia keeli mitteoskava inimesena on ääretult põnev jälgida, mida kõike kannab endas üks näiliselt lihtne jaapani luuletus ja missuguseid variatsioone moodustab see kooskõlas teiste luuletustega, kuidas luuletustevahelised sidemed muudavad iga konkreetse luuletuse tähendust. Praegusaegsest, iga hinna eest kaksitimõistmist vältivast kirjakultuurist vaadatuna on see kingitus niihästi autorile kui ka lugejale. „Ono no Komachi on kõigest üks paljudest õitest teiste väänkasvude vahel, mis vaid viivuks oma kroonlehed avab, et peagi taas hääbuda. Igal lugemisel puhkeb ta uuesti õide, aga tema värv ja

lõhn on iga kord erinevad” (lk 147). Nii lõpetab Allik artikli, milletaolisi ihkaks lugeda enam ja enam ja enam. Sellised artiklid ei pakata mitte matemaatiliselt tõestatavast teadmisest, ehkki sedagi on vahel tarvis, vaid inspiratsioonist, mida tõlkijatel ja kirjanikel ei saa kunagi liiga palju olla.

Teooriat

Teooriavahenduse rubriiki on valitud Anne Lange tõlgitud Maria Tymoczko artikkel „Tõlkimine ja poliitiline angažeeritus. Aktivism, sotsiaalne muutus ja tõlkimise roll geopoliitilistes nihetes”, kus slovaki päritolu keskaja ajaloolasest tõlketeadlane uurib Iiri kangelase Cú Chulainni lugude teisenemist tõlkija poliitilise angažeerituse vaatepunktist. Tegelikult peaks ka postkolonialistlikus kultuuriruumis toimivas Eestis palju enam rääkima teemadest, mis on tihedalt seotud ajalooliste faktide ja sealäbi ka kirjandusteoste (tõlkes) muutmise- ga. Oleme selle hooletusse jättnud, sest vanad ju teavad ja keskmised on servast näinud, aga noorema, vabaduses kasvanud põlvkonna jaoks on see midagi täiesti uut. Tõlgetele ja nende muutumisele Tymoczko vaatenurgast lähenedes saaks meil siin nii mõndagi ära teha.

Tänu Methisele saab eesti tõkeloost ka omakeeli kõnelda ja mõelda. Tõlkimise vanker veereb edasi niikuinii ja loodetavasti saab peagi jälle vähemasti niisama huvitavaid artikleid lugeda. Meie tõlkemahtude juures on see alles jäämäe tipp.

KÄTLIN KALDMAA